

IVAN PAVLŮ

DŮM KULTURY S LINEÁRNÍ KERAMIKOU NA MORAVĚ

(in memoriam Pavel Koštuřík)

Úvod

Pramenná základna pro studium domů kultury s lineární keramikou na Moravě se v poslední době rozšířila podstatnou měrou. Vedle dlouhodobých odkryvů již dokončených (Mohelnice), nebo ještě probíhajících (Vedrovice) byla v uplynulém období zpracována a publikována řada větších plošných odkryvů s pozůstatky těchto staveb. S větším počtem půdorysů jsou to mj. Bořítov, Přáslavice a Žádovice. K poznání neolitických domů přispívá v posledních letech i dlouhodobý výzkum Katedry archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně. V Těšeticích bylo odkryto pod vedením P. Koštuříka a E. Kazdové několik staveb kultury s lineární keramikou. Zesnulý Pavel Koštuřík se tak podílel i na rozšíření pramenů pro poznání neolitické architektury na Moravě. Dnes je z moravské oblasti známo řádově padesát až šedesát půdorysů domů kultury s lineární keramikou, z nichž ovšem ne všechny byly prozkoumány v úplnosti. Z dosud publikovaných případů také ne všechny jsou použitelné pro posouzení všech stavebních detailů, přesto však je již možno charakterizovat některé hlavní prvky moravských domů lidu s lineární keramikou.

Prameny

Bořítov-„Býkovky“, okr. Blansko

Sedm stavebních komplexů domů bylo rekonstruováno podle seskupení dlouhých stavebních jam. Jsou datovány do II., III. a V. fáze lokální chronologie LnK. Čtyři domy z II.-III. fáze jsou umístěny v řadě vedle sebe, což by nevylučovalo vývoj jednoho domu v několika stavebních fázích za sebou. Kúlové konstrukce nejsou patrné nebo jen torsovitě. Dům číslo 1 je řazen k typu Modderman 2, rozměry, 19 x 6 m, publikace bez detailů (Čižmář 1998, 23-24).

Bořítov-“Písky“, okr. Blansko

Dva domy s kůlovou konstrukcí se nacházejí mimo seskupení sídlištních objektů. Byly původně označeny jako laténské, ale dispozice odpovídá podle autora domům LnK. Rozměry, 17,5 x 6m, 15,5 x 5,5m, detaily neuvedeny, ale jsou zdůrazňovány masivní kúly v jižní části (Čižmář 1998, 25).

Brno-Nový Lískovec, okr. Brno-město

Patrně jeden dům s kůlovou konstrukcí mimo prozkoumané objekty. Další domy nelze vyloučit podle dispozice dlouhých jam, avšak vzhledem k podmínkám výzkumu nebyly doloženy. Sídlíště bylo v pravěku vícenásobně osídleno, patrně již v době kultury s lineární keramikou bylo obeháno příkopem (Geislerová 1994, 25-26).

Dryšice, okr. Vyškov

Jeden dům s kůlovou konstrukcí, který byl publikován s detaily (Geislerová – Rakovský – Tichý 1989, 300; Geislerová 1992) podrobněji interpretovanými. Rozměry, 14 x 5,8 m, alternativní členění na krátkou severní část a koridor.

Mohelnice, okr. Šumperk

Nejméně dvacet půdorysů (Podborský a kol. 1993, 83), z nichž 10 interpretoval H. Stäuble jako domy z nejstaršího období LnK charakterizované vnějšími postranními žlábkami (Stäuble 1994). Již dříve je označil Rudolf Tichý, autor výzkumu v Mohelnici z let 1953-1972, za architektonický typ „Mohelnice“ (Tichý 1960; též Geislerová – Rakovský – Tichý 1989, 299). Zpracování nálezů z Mohelnice pokročilo již ve druhé generaci badatelů především prací H. Stäubleho, který v rukopisu své disertace shromáždil všechny podrobné doklady staveb tohoto nejstaršího typu a m.j. sestavil celkový plán výzkumu z let 1953-1971 (Stäuble 1994). Na zpracovávání nálezů se podílel několik autorů, z nichž Radomír Tichý se věnuje především keramice (Tichý 1998, zde uvedena také hlavní bibliografie Rudolfa Tichého k výzkumu Mohelnice).

Dalších deset půdorysů patří mladšímu období LnK. Také v Mohelnici je řada půdorysů neúplně zaznamenána, především proto, že přesahují do neprozkoumané plochy. S dobře zachovaným plánem domů lze počítat v těchto třech případech:

- 6, dům staršího typu s oddělenou kratší jižní a severní částí a výrazným koridorem. Rozměry, 19,20 x 5,6 m.
- 9, dům mladší LnK s nevýrazně oddělenou severní částí. Rozměry, 5,20 x 14,0 m.
- 18, dům staršího typu s oddělenou severní a výraznou jižní částí. Rozměry, 20,30 x 6,40 m.

Přáslavice-Kocourovce, okr. Olomouc

Nejméně třináct staveb s kůlovou konstrukcí a další nelze vyloučit podle severojižní konfigurace některých objektů. Zatím nejlépe dokumentované a publi-

kované sídliště kultury s lineární keramikou. Většina domů není však prozkoumána vcelku, protože přesahovaly za neprozkoumaný okraj skryté plochy. Proto bezprostředně použitelné jsou jen půdorysy domu,

- A: rozměry, 17,40 x 6,20 m, členěný na severní a střední část, a domu,
 I: rozměry, 22,80 x 5,50 m, členěný na severní i jižní část.
 C: má sporné severní zakončení, neboť není zřejmé, zda nepravidelná skupina jamek se má k půdorysu započítat nebo ne. Pokud by se nepočítaly, potom by se jednalo o půdorys domu se sedmi konstrukčními trojicemi kúlů (rozměry, 13,40 x 6,40 m) s oddělitelnou krátkou částí na severu i jihu (Horáková – Kalábek – Peška 1997, 73-75).
 E a G: mohou být oba interpretovány jako souose zdvojené půdorysy. V případě domu E by druhý půdorys začínal ve třetí trojici od severu po početnější skupině nepravidelně rozmístěných jamek a pokračoval směrem do neprozkoumané plochy. Svědčí o tom jak délka půdorysu, tak seskupení stavebních jam, ale zejména zdvojení kúlových jamek, které je typické vždy pro jižní prostor domů. To platí také o dvojitém půdorysu G, v jehož jižní části jsou jamky rovněž dosti nepravidelně rozmístěny, ale mohly by být ještě pokládány za samostatný půdorys.

Ostatní publikované půdorysy jsou buďto značně nepravidelné nebo neúplné. Přesto výzkum v Přáslavicích přinesl zatím nejrozsáhlejší obraz jednoho neolitického sídelního areálu.

Těšetice-Kyjovice, okr. Znojmo

Několik půdorysů kúlových staveb na ploše severně a východně od zkoumaného rondelu MMK. Podrobněji publikován jen půdorys domu D 15 (Košťufík 1989; Kazdová-Košťufík 1993). Má výrazně uvolněný střed absencí středového kúlu, jednoduchou severní část a jižní „předsíň“.

Vedrovice, okr. Znojmo

Nejméně deset půdorysů (Ondruš 1972, Podborský a kol. 1993, 85), z nichž jen některé publikovány bez větších detailů. Z celkového plánu výzkumu je zřejmé, že jeden z vyobrazených domů lze interpretovat jako souose zdvojený a že se tudíž jedná nejméně o dva domy s téměř totožně orientovanou střední osou. Jižní část má rozměry 19,40 x 6,20 m, severní 12,80 x 6,20 m. Obě jsou dále dělitelné na krátkou severní a jižní část. Důvodem dělení je, podobně jako v případě Přáslavic domu E, výskyt zdvojených středních trojic uprostřed soustavy jamek, které by měly vyznačovat jižní část druhého severního půdorysu (srov. Podborský a kol. 1993, obr. 40).

Žádovice, okr. Hodonín

Osm až devět kúlových staveb, z nichž nejméně jedna je dobře zachována. Detaily však nebyly doposud publikovány, protože publikace se soustředila na pohřby v jamách (Čižmář– Geislerová 1997, 41).

Přes velký rozsah dnes již známých domů kultury s lineární keramikou nejsou, jak vyplývá z uvedeného přehledu pramenů, použitelnost a kvalita dat pro

studium neolitické architektury příliš vysoké. Při zběžném přehledu dat a bez hlubší analýzy jsou patrné tři opakující se jevy, které lze považovat za charakteristické pro moravskou neolitickou architekturu. Především je to původně dobře vypracovaná konstrukce jižních částí staveb a tudíž jejich dobrá archeologická dokumentace. Jižní stěny domů jsou lépe čitelné než v Čechách. To platí především o domech staršího typu z Mohelnice. Druhou charakteristikou je naopak relativně špatná čitelnost severních částí a tudíž špatná archeologická rozpoznatelnost severní stěny domů. Základové žlábků, které jsou v Čechách běžné, na Moravě chybí, v náznaku jen u domu I z Přáslavic. Na severní straně se často nacházejí nepravidelné shluky kúlových jamek bez patrného systému uspořádání (Mohelnice, Přáslavice). Tato situace v Mohelnici umožnila jinak zcela nepravděpodobnou interpretaci severních závěrů neolitických domů jako půlobloubkových apsid (Menke 1986; srov. Geislerová – Rakovský – Tichý 1989, 299).

Třetí charakteristikou moravských lineárních sídlišť jsou přestavby domů na stejném místě a přístavby v ose jiného domu. Přestavby domů na téže místě jsou v Čechách zcela výjimečné, v západní lineární oblasti se prakticky nevykytují. Častěji se projevily na sídlišti ve Štúrovu jako charakteristika v podunajském regionu LnK a jako jev, který může spojovat středoevropská sídliště s balkánskými telly. V Mohelnici došlo zřejmě k překrytí mladšími stavbami jako je dům 4 nebo 14, které jsou oba typologicky mladoneolitické. V některých případech se ale mohlo jednat o kratší období oddělující nad sebou ležící půdorysy, takže výsledná archeologická situace se jeví jako nesrozumitelné nakupení kúlových jamek. Jámy vedle těchto staveb splývají a materiál z nich prakticky nelze chronologicky rozlišit a podrobněji klasifikovat.

Přestavby nebo přístavby v jedné ose, jaké naznačuje dům z Vedrovic nebo dům E z Přáslavic, nebyly zatím mimo tento region konstatovány. Bez podrobnější chronologické analýzy doprovodných nálezů nelze také definitivně stanovit, zda se jedná o následné stavby a v jakém pořadí. Nápadná je souběžnost os konstrukce, které jen v případě Vedrovic neznatelně vybočují. V případě současnosti obou staveb by se mohlo jednat o jev, který by byl srovnatelný se zdvojováním středních částí některých domů v Bylanech. Jakoby byla zdvojena v těchto moravských případech celá stavba včetně jižní i severní části. Znamenalo by to závažné důsledky pro interpretaci ekonomicko-spoločenského postavení obyvatel takovýchto domů oproti situaci na českých sídlištích.

Velikost a tvar půdorysu

Tvar půdorysů je určen především poměrem délky a šířky. V tabulce dat jsou tyto míry zatíženy chybou, která je dána jejich odečítáním z publikovaných plánů. Byly měřeny ke středu optimální pětice, proto se mohou někdy lišit od míry uvedené v textu publikace. Délka a šířka domů příliš nekoreluje, jak je patrné z grafu (obr. 2). Domy 10 a 12 byly měřeny pouze v délce pravidelně uspořádaných trojic, pokud by se započítaly i nepravidelné shluky jamek, byly by oba domy poněkud delší a korelace také poněkud lepší. Při srovnání s podobným

grafem pro domy z Bylan se skupina moravských domů nachází zhruba při pravném okraji uprostřed celého shluku bodů. Podobné postavení mají i v grafu s domy z Porýní, v němž se výrazně oddělují domy ze Štúrova (srov. Pavúk 1994, 62). Lze tedy shrnout, že moravské domy jsou bližší svým tvarem českým případně i německým půdorysům, avšak plně s nimi nesplývají. Odlišují se však od tvaru slovenských mladolineárních domů ze Štúrova. Celkově jsou spíše širší a kratší, slovenské domy jsou výrazně širší a delší.

Členění podle půdorysu

Podobně jako domy z jiných oblastí je možno většinu půdorysů rozčlenit na střední obytnou část a severní popřípadě jižní přístavky. Dělicím kritériem střední a severní části bývají v západní oblasti dvě trojice umístěné výrazně blízko sebe a vytvářející jakousi spojovací chodbičku. Na Moravě podobně jako v Čechách se však tento jev výrazněji neprojevuje. Lépe rozlišitelná je první trojice středu jako relativně větší a hlubší kúlové jamky, což přetrvává u nejstarších typů staveb. Dobře je to patrné na domech A a C z Přáslavic. Trojice severně od hlubší (Q21) je kódována jako Q20 podle D. v. Brandta (1988, 65) a představuje jižní stranu severní části. Za trojicí Q21, která by měla být hlavní nosnou trojicí obytného prostoru, následuje ve střední části jižním směrem jedna nebo více nepravidelně uspořádaných trojic označovaných Q22, Q23 atd. V domech z Přáslavic je Q22 zalomené (A,C), což je dosti obvyklé uspořádání. V domě I je náznak uspořádání do tvaru Y, avšak situace je narušena jiným objektem, takže není zcela přesvědčivá. Byl by to také první případ východně od německé oblasti, neboť v Čechách se takovéto uspořádání Q22 nevyskytlo. Konstrukce střední části moravských domů je proto zcela srovnatelná s domy z jiných oblastí LnK a nevykazuje žádné regionální zvláštnosti.

Severní část, jak již bylo výše uvedeno, se kromě domu I z Přáslavic neprojevuje základovým žlábkem. Obvykle je tvořena jen jedním prostorem mezi trojicemi (Drysice), výjimečně dvěma i třemi (Přáslavice A). Severní stěna je v Drysicích výjimečně zdvojena, což je zatím ojedinělý případ mezi dosud známými půdorysy. Absence základových žlábků v archeologických situacích napovídá, že stěny této části byly konstruovány jiným způsobem, který nevyžadoval tak velké zahloubení. Nepravidelné shluky menších jamek, které se v několika případech opakují, by potom nepatřily ke konstrukci domu. Mohly by dokládat nějakou vnitřní konstrukci například zvýšenou podlahu nebo vnitřní zařízení.

Jižní část může být stejně zkrácena jako severní (Přáslavice C). Časté je naopak zmnožování vnitřních trojic, doložené několika případy v Přáslavicích i Mohelnici. Výklad tohoto konstrukčního jevu se v literatuře vyznačuje značnou nejednotností, ani moravské příklady patrně k nějakému definitivnímu řešení nepřispívají. Nepochybně byla konstrukce nějakým způsobem v této části domů rozšířena, jak připouští interpretace zvýšeného podlaží. Existence jednoduché verandy, kterou na základě mohelnických domů intepretoval v této části H. Stäuble (1994), se však jeví málo pravděpodobná. Jižní stěna bývá většinou

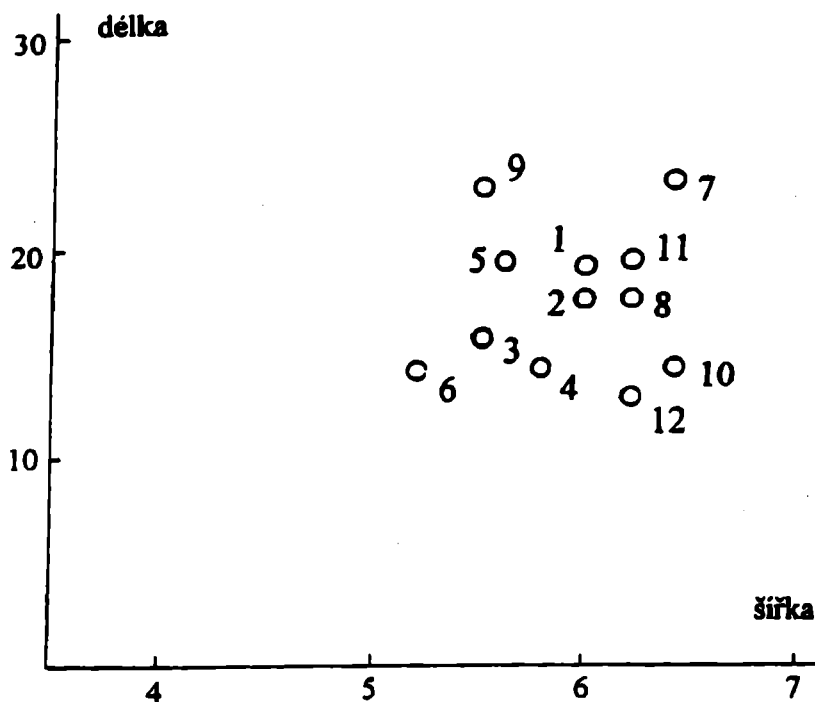
jednoduchá, v několika případech je zachyceno i v půdorysu patrně zvláštní uspořádání čela domu. V Drysicích je stěna mírně vyduťá, v Mohelnici u domu 9 jsou boční stěny předsunuty. Nejvýraznější úpravou jižní stěny se vyznačuje severní dům z Vedrovic, u něhož je čelo naopak uprostřed přesunutě. To by ukazovalo až na dodatečnou přístavbu jižní části, protože při současné stavbě obou nebo i následnosti severního domu by zvláštní úprava jižního čela v výrazně symbolickou roli neměla smysl.

Výkonnost konstrukce středu

Výkonnost konstrukce domu lze hodnotit podle celkové spotřeby dřeva, případně podle podílu zastřešené plochy na jednu vnitřní konstrukci. Vzhledem k neúplnosti dat lze zatím hodnotit jen výkonnost konstrukce ve střední části, která je ovšem z hlediska obytné funkce stavby nejdůležitější. Rozpětí indexu výkonnosti (obr. 1) není příliš velké, nejnižší je u domu 9 z Mohelnice, nejvyšší u jižní stavby z Vedrovic. Chronologie v tomto případě nehraje roli, přestože dům z Mohelnice bude patrně mladší. Stabilita každé stavby byla nepochybně sociálně podmíněna a odráží nejspíše složení obyvatel domu z hlediska věku i rodu. V Bylanech mají starší domy lehčí konstrukci, jak se dá soudit podle rekonstruovaných kůlů. Odpovídající data o průměrech vlastních kůlů v jamkách zatím chybí. Hustota trojic a výkonnost konstrukce zhruba odpovídá. K podstatnému zvýšení došlo až během následného vývoje v kultuře s vypíchanou keramikou a v českém pozdně lengyelském období. To se však už na Moravě vyvíjela jiná architektura kultury s malovanou keramikou.

č.	dům	délka	šířka	středu	N	m ²	I
1	Bořítov („Býkovky“)	19,0	6,0	–	–	–	–
2	Bořítov („Písky“)	17,5	6,0	–	–	–	–
3	Bořítov („Písky“)	15,5	5,5	–	–	–	–
4	Drysice	14,0	5,8	9,2	5	53,4	10,7
5	Mohelnice 6	19,2	5,6	11,4	5	63,8	12,8
6	Mohelnice 9	14,0	5,2	9,0	5	46,8	9,4
7	Mohelnice 18	20,3	6,4	11,0	6	70,4	11,7
8	Přáslavice A	17,4	6,2	10,8	5	67,0	13,4
9	Přáslavice I	22,8	5,5	12,0	6	66,0	11,0
10	Přáslavice C	13,4	6,4	9,2	5	58,9	11,8
11	Vedrovice jih	19,4	6,2	11,7	5	72,5	14,5
12	Vedrovice sever	12,8	6,2	8,3	5	51,5	10,3

Obr. 1. Data k domům moravské kultury s lineární keramikou (N – počet trojic střední části, m² – plocha střední části, I – podíl plochy na počet trojic).

Obr. 2. Korelace délky a šířky moravských LnK domů.

Postavení moravské architektury v rámci kultury s lineární keramikou

Použitelná data představují asi dvacet procent dosud známých půdorysů. Z jejich stručného zhodnocení vyplývá, že moravská architektura lidu s lineární keramikou zapadá i v detailech konstrukce do variability staveb z různých regionů. To se týká především hlavní střední obytné části. Za regionální moravskou charakteristiku lze považovat specifickou konstrukci a úpravu severní části. Jižní části domů byly konstruovány s velkou pozorností k praktické i symbolické funkci tohoto dílu staveb. Zdá se tedy, že společensko-ekonomická role moravských domů LnK i jejich postavení ve společenské výměně informací byly ještě zvýrazněny ve srovnání se standardizovanějšími domy v Čechách, kde se jednotlivé detaily v půdorysu obtížně identifikují. V Čechách také došlo k větší diferenciaci architektury až v období kultury s vypíchanou keramikou.

Předkládaná hypotéza o přestavbách v jedné ose, pokud by se potvrdila v budoucnu rozborem inventáře stavebních jam, by představovala specifiku moravských sídlišť. Mezi domy se zatím nenašel případ zdvojení střední části, které je například v Bylanech velmi časté. Zdá se tedy, že obyvatelé moravských sídlišť řešili problémy spojené s rozrodem rodin poněkud jiným způsobem než v ostatních regionech.

LITERATURA

- Brandt von, D. 1988: Häuser. In: Boelicke, U. – Brandt, D.v. – Lüning, J. – Stehli, P. – Zimmermann, A., *Der bandkeramische Siedlungsplatz LANGWEILER 8, Gemeinde Aldenhoven, Kreis Düren*, 36–289. Köln.
- Coudart, A. 1998: Architecture et société néolithique. L'unité et la variance de la maison danubienne. Paris. No67 Documents d'archéologie française (CNRS, Maison des sciences de l'Homme).
- Čižmář, Z. 1998: Osídlení Lysické sníženiny kulturou s lineární keramikou. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí*, 23–46. Turnov – Hradec Králové.
- Čižmář, Z. – Geislerová, K. 1997: Pohřby v jamách na sídlišti kultury s lineární keramikou v Žádovicích, okr. Hodonín. *Pravěk NŘ 7*, 39–64.
- Geislerová, K. 1992: Sídliště kultury s lineární keramikou v Drysicích, okr. Vyškov. *Pravěk NŘ 2*, 5–21.
- Geislerová, K. 1994: Neolitické sídliště s příkopem v Brně-Novém Lískovci. *Pravěk NŘ 4*, 17–41.
- Geislerová, K. – Rakovský, I. – Tichý R. 1989. Zu einigen Aspekten des mährischen Neolithikums. In: Rulf, J. (ed.), *Bylany Seminar 1987*, 299–303.
- Horáková, J. – Kalábek, M. – Peška, J. 1997: Osada lidu kultury s lineární keramikou v Přáslavicích-Kocourovci. Olomouc (*Archaeologiae Regionalis Fontes 1*).
- Kazdová, E. – Košťuřík, P. 1993: Erforschung der neolithischen Lokalität bei Těšetice-Kyjovice in den Jahren 1986–1990, *PV 1990*, 11–29.
- Košťuřík, P. 1989: Linearkeramisches Haus D 15 auf der neolithischen Siedlung in Těšetice. In: *Bylany Seminar 1987*, Praha, 225.
- Menke, M. 1986: Die Bedeutung der Ausgrabungen in Mohelnice (Nordmähren) für das Frühneolithikum der Zone nordwärts der Alpen. *BayVorgl 51*, 1–38.
- Ondruš, V. 1972: Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích. *ČMMB 57*, 27–36.
- Pavlů, I. 1998: Nástin aktuálního pohledu na neolitická sídliště. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí*, 47–48. Turnov – Hradec Králové.
- Pavúk, J. 1994: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra.
- Podborský, V. a kol. 1993: *Pravěké dějiny Moravy. (Vlastivěda moravská. Země a lid, NŘ3)*. Brno.
- Stäuble, H. 1994: Häuser und absolute Datierung der Ältesten Bandkeramik (Dissertation MS). Frankfurt a.M.
- Tichý, Radomír 1998: Chronologická analýza keramiky z neolitického sídliště v Mohelnici u Záběha. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí*, 49–59. Turnov – Hradec Králové.
- Tichý, Rudolf 1960: K nejstarší volutové keramice na Moravě. *PA 51–2*, 415–441.

HOUSE OF THE LINEAR POTTERY CULTURE AT MORAVIA

The records basis for the study of Linear Pottery Culture houses at Moravia enlarged profoundly during the last period. Apart from long term excavations partly finished (Mohelnice), partly continuing (Vedrovice), several new large scale excavations have been published containing informations about houses. Currently fifty to sixty groundplans are known from the Moravia region, not all of them have been excavated completely. Regardless the main characteristics can be described. The Moravian houses are nearer to the Bohemian and German ones respectively but not completely identical. They differ from the houses at Štúrovo in Slovakia coming from the late period of the culture. The Moravian houses are more wider and shorter, the Slovakian more wider and longer. The construction of the middle part is comparable with those of other regions without any marked regional differences. The absence of wall trenches in archaeological evidence shows

they were constructed in another way that did not need very deep interring. The southern wall is usually simple in several cases the special arrangement of the wall is evident in groundplan. Regarding the incompleteness of data the efficiency of the middle part can only be evaluated. The range of reliable index (Fig. 1) is not large, the lowest is at house 9 from Mohelnice, and the highest is at the southern building from Vedrovice.

The used data represents about 20% of the known groundplans. From this short evaluation follows the moravian architectural fall into the details of the variability within other regions. It means mainly for the middle part which is the most important for its habitation function. The construction and arrangement of the northern part can be considered Moravian characteristics. The southern parts were constructed with attention both to their practical and symbolic function. It seems the social-economic role of Moravian houses of the Linear Pottery Culture and their position within the information exchange was emphasized in comparison with Bohemian more standardized buildings. The Neolithic architecture was in Bohemia more differentiated later during the period of the Stroked Pottery Culture.

